

## EGY BUDAI MENDEL NÜRNBERGBEN

Joselman (Josel) Rosheim (megh. 1554) a német zsidóság képviselője volt a hatóságok előtt. Magára vállalta félszázadon át a közép-európai hitközségek belső ügyeinek rendezését, a fenyegető veszedelmek elhárítását, védelmezésüket szóval és tollal az ellenük emelt vádakkal szemben.<sup>1</sup>

Így került kapcsolatba a magyarországi zsidókkal is. Héber Naplójában beszámol a koholt vérvád alapján megégetett bazini mártírokról. Harminchat áldozatot említ.<sup>2</sup> A szörnyűség hírére Günzburgban összegyűlt küldöttek ismét őt kérték fel, hogy szerkesszen emlékiratot Ferdinándhoz a bazini kegyetlenségről és a vérvád miatt bebörtönzött marcheggi zsidók szabadon bocsátásáért. A bizonyára nagy érdekességű írás elveszett.<sup>3</sup> „Sejthető azonban, hogy milyen jellegű lehetett, és mely pápai s császári okiratokat választott ki a történelemben jártas férfiú, hogy meggyőzze a mélyen vallásos Ferdinándot a vérvád értelmetlenségéről.”<sup>4</sup>

Hadd jegyezzük meg itt, hogy részben a bazini zsidóégetés hatására adja ki Andreas Osiander evangélikus prédikátor is 1540-ben — névtelenül és a hely megjelölése nélkül — iratát: „Ob es war und glaublich sey, dass die Juden der Christen Kinder heymlich erwügen und ihr Blut gebrauchen.” Ő harminc áldozatról tud.<sup>5</sup> A krakkói Memor-könyv huszonnégynek nevét sorolja fel.<sup>6</sup>

Még egy ízben említ Rosheim magyarországi zsidót. Ez képezi éppen dolgozatunk tárgyát.

*Széfer Hammikna* című héber munkájának autográf kézírata az oxfordi Bodleianában található (Opp. 712.). 1546-ban írta. Két részből áll. Az első, amelynek csak a vége maradt meg, etikai célzattal példákat hoz a zsidó történelemből, a saját korából is. A második meg elmékedéseket és filozófiai jellegű magyarázatokat tartalmaz.

<sup>1</sup> *Hevesi Simon*: A „nagy szószóló”. IMIT Évkönyve. 1908. 7—41.

<sup>2</sup> *J. Kracauer*, REJ 16 (1888) 90, 98; *A. Scheiber*: Juden und Christen in Ungarn bis 1526. Kirche und Synagoge. Ed. K. H. Rengstorf—S. von Kortzfleisch. II. Stuttgart, 1970. 566.

<sup>3</sup> *Scheiber Sándor*: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. Bp., 1969. 58.

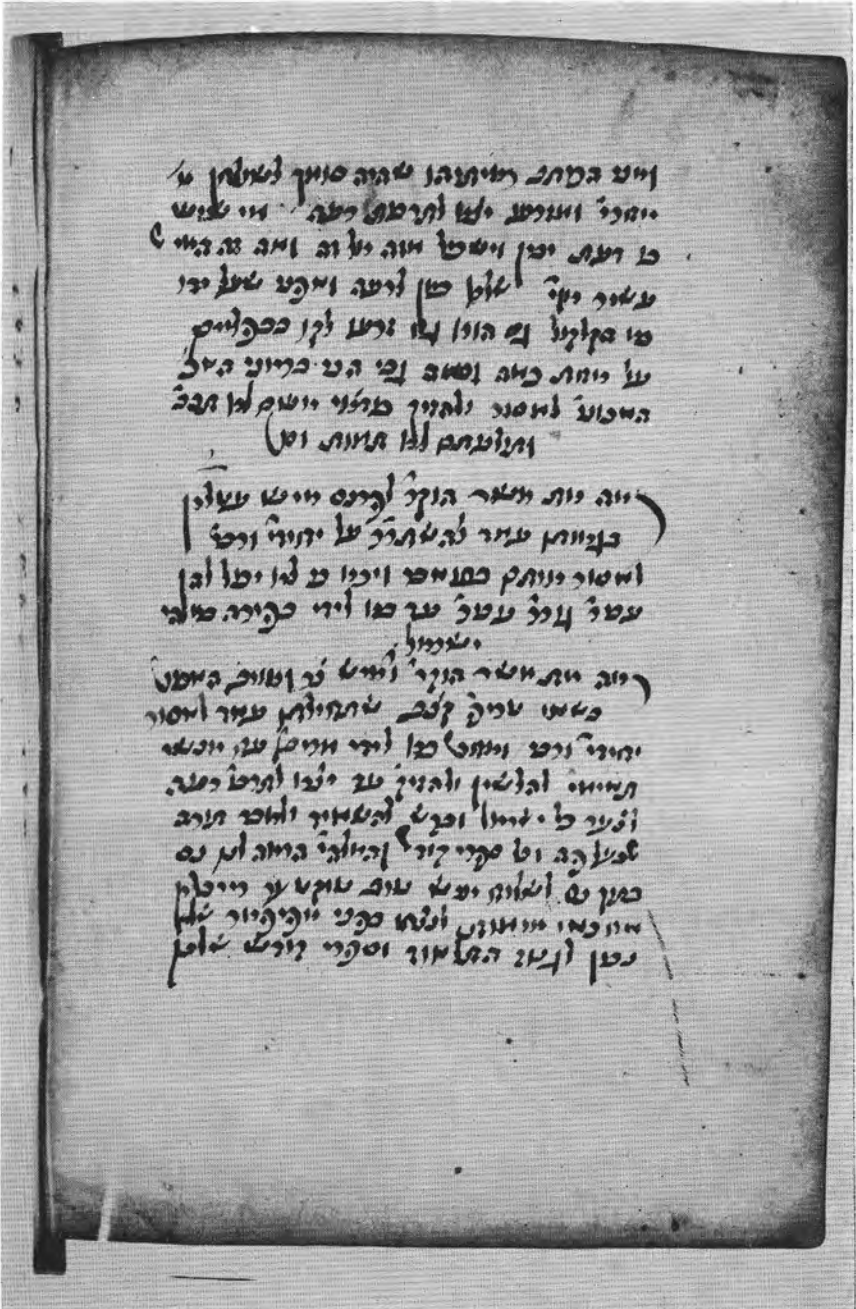
<sup>4</sup> *S. Stern*: Josel von Rosheim. Stuttgart, 1959. 72—73, 144.

<sup>5</sup> *Osiander, Andreas*: Schrift über die Blutbeschuldigung. Ed. M. Stern. Berlin, 1903. XV; *A. Müller*: Geschichte der Juden in Nürnberg. 1146—1945. Nürnberg, 1968. 87.

<sup>6</sup> *D. Kaufmann*: Die Märtyrer des Pösinger Autodafés von 1529. MGWJ 38 (1894) 426—429.

קרינת המיטה וקרינת המיטה  
שניה של היום קראו יום קראו  
ליו ולתלמידים עם ערב ויתכן שהיה  
יום והתמיד בנצח והיום בלילה בער  
עומדת דרוח ומלוח וער בערב  
היום סוף וסוף שוש קול ויום ויום  
ועוד שכתב הן דרוח קראו וסוף או ש  
ביום של קרינת בויות הסוף ערד  
אך קראו קרינת וסוף של סוף ושל  
שלאו ושלום בסוף קרינת היום והשם  
ביום קרינת קראו היום והיום ויום  
שם של סוף של קרינת היום והיום  
קראו ויום קרינת שלום ויום והיום  
עם ויום קרינת ויום קרינת ויום קרינת  
יום קרינת ויום קרינת ויום קרינת  
קרינת ויום קרינת ויום קרינת ויום קרינת  
יום קרינת ויום קרינת ויום קרינת ויום קרינת  
יום קרינת ויום קרינת ויום קרינת ויום קרינת  
יום קרינת ויום קרינת ויום קרינת ויום קרינת

1. Rosheim oxfordi kézirata a budai Mendelről. Opp. 712. 68a.



2. Rosheim oxfordi kézírata a budai Mendelről. Opp. 712. 68b.

Az első részben található a bennünket érdeklő eset.<sup>7</sup> A muziv stílusú fogalmazásból a következő történelmi értesítés hámozható ki. A nürnbergi zsidók 1499-es kiűzetésének előidézője egy nagyon gazdag zsidó volt a budai gyülekezetből (בקהלה אובין). A nürnbergi hitközségben akart megtelepedni. Hatalomra tört, hogy „a nagyokat ledöntse és az alacsony sorban levőket felemelje”. Mindezt vagyona segítségével kívánta elérni. A zsidók hevesen elleneztek, noha a tervet már a polgármester is magáévá tette. Ez utóbbi bosszúból megszervezte a városi tanácsot, hogy — Ulm példájára — a császártól kérjék a zsidók kiűzését és házaik elkobzását. Az Északról jött gazdag ember, aki nem akart a gyülekezetnek ártani, csupán önmagának használni, később elvesztette vagyonát és befolyását. A nevét nem mondja meg: „Egy valaki” (שדדוה מאן דדוה). „Én, aki írom ezt, láttam őt mások asztalához támaszkodni, s ivadéka rossz útra tért.”

Rosheim sine ira et studio rögzíti az eseményeket. Nem a budai zsidónak tulajdonítja a kiűzetést, de a hatalomra való törekvése és a hitközséggel való összetűzése közvetetten előidézője lett ennek. Értesítésének hitelt kell adnunk, hiszen kortársként tanúja volt mindennek, ismerte a főszereplőt és fiát.

E történelmi részlet eddig ismeretlen volt. A nürnbergi zsidók kiűzetését tárgyaló nem héber források okul az erős létszámgyarapodást, uzsorát és a keresztyének kizsákmányolását hozzák fel.<sup>8</sup> Egyébként nem sok eredménye volt, mert alig három évtizeddel később a közeli Fürthben alakul virágzó hitközség, amelynek tagjai megtalálják a kapcsolatot a nürnbergi kereskedőkkel és iparosokkal.<sup>9</sup>

Ki volt ez a budai zsidó? A szöveg kiadója a bevezetésben (24. l.) fájllalja, hogy nincs semmi fogózó az azonosításhoz. Jegyzetben azonban jó érzékkel azt írja (12. l.): „Lehet, hogy itt célzás történik nevére.”

Valóban, a מן (man) szó fölötti rövidítés a Man, Mandel, Mendel családra utal. Ez a középkorvégi Magyarország legtekintélyesebb, leggazdagabb zsidó familiája. A mai tudományos felfogás szerint feltehetően Németországból vándorolt be Magyarországra és az 1470-es évektől Budán, Pozsonyban és Sopronban mutatható ki. A korán kikeresztelkedett Ernuszt János királyi kincstartó javaslatára Mátyás király ennek a családnak adta a zsidó prefektúrát. Nyilván Ernuszt baráti köréhez, talán rokonságához tartozott.<sup>10</sup> Négy Mendelt ismerünk név szerint ebben a tisztségben (praefectus iudeorum).<sup>11</sup> Feladata a királyi kincstár számára a zsidók adójának beszédése volt. Ennek fejében a királytól kiváltságban részesült és védhette a zsidóság érdekeit a támadásokkal szemben. Ünnepi alkalmakkor díszes csapat élén kísérte a királyt és felmentést kapott a megkülönböztető jel viselése alól. A magyar zsidóság felett hatalmat gyakorolt. A prefektúra — a mohácsi véiszt követő zsidóüldözések és kiűzetések következtében — megszűnt.<sup>12</sup> A Mendeleknek ezentúl nem találjuk nyomát az országban. 1534-ben egy gazdag zsidó kereskedő azzal az ajánlattal fordult Grittihez, János király kormányzójához, hogy tíz esztendőn át évi tízezer márkát fizetne, ha

<sup>7</sup> Iosephi de Rosheim Sefer Hammiknah. Ed. H. Fraenkel—Goldschmidt. Jerusalem, 1970. 12—13.

<sup>8</sup> E. Mummenhoff: Die Juden in Nürnberg bis zu ihrer Austreibung im Jahre 1499. Gesammelte Aufsätze und Vorträge. I. Nürnberg, 1931. 326—334. További irodalom: E. G. Lowenthal, Publications of the Leo Baeck Institute. Year Book. 15 (1970) 235.

<sup>9</sup> G. Michelfelder: Die wirtschaftliche Tätigkeit der Juden Nürnbergs im Spätmittelalter. Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte Nürnbergs. I. Nürnberg, 1967. 257.

<sup>10</sup> A. Kubinyi, Enc. Jud. XI. Jerusalem, 1971. 1316.

<sup>11</sup> Ph. Grünvald: Die Porträt-Siegel der Judenpräfecten Ungarns. N. M. Gelber Jubilee Volume. Tel-Aviv, 1963. 285—292.

<sup>12</sup> A. Kubinyi, Enc. Jud. XIII. Jerusalem, 1971. 963.



átengedi neki Budán a prefektus házát és a zsidók utcáját.<sup>13</sup> Van olyan történészünk, aki ebben törekvést lát a zsidó prefektúra visszaállítására.<sup>14</sup>

A török hódoltság idején az egykori Mendel-palota földszintjét — vagy annak egy részét — a Keletről jött szefárd zsidók imatermül használták. Ezt 1964 tavaszán a Táncsics Mihály utca 26. számú lakóházban feltárták és később restaurálták.<sup>15</sup>

A Mendelek külföldről való betelepedésére mutat, hogy megtartották kinti kapcsolataikat, sőt oda vissza is tértek. 1505-ben Prágában találunk egy budai Mendl zsidót,<sup>16</sup> 1528—1559-ben ugyanott rabbiként valakit ebből a családból.<sup>17</sup> 1508-ban egy breslaui polgárnak folyósít kölcsönt a budai Juda Mennlein.<sup>18</sup> 1516-ban Jacobus Mendel prefektus országos főrabbi-méltóságot akar létesíteni, s erre külföldről (de externis partibus) szeretne valakit idehozatni.<sup>19</sup> Ha ismernők a személyt, ez is mutatna a Mendelek származási helyére, vagy útjuk irányára.

Most, hogy tudjuk Rosheimtől a nürnbergi esetet, egyszeribe fény derül eredetükre. Nürnbergből jöhettek. A nürnbergi Hallerek hozhatták őket ide, akik közül az egyik — Haller János, budai német patricius — Szerencsés Imrével is szoros baráti és üzleti kapcsolatot tartott.<sup>20</sup> Lehet azonban más nürnbergi kereskedőkre is gondolnunk, akiknek áruival — főleg textíliákkal — Budán élő és meghonosult családtagjaik, vagy faktoraik foglalkoztak. Hiszen ebben a korszakban is Nürnberg vezet a magyar piacon.<sup>21</sup> Ugyanaz volt a nürnbergiek szerepe a Mendel-családdal kapcsolatban, mint a Cottaké Szerencsés Imre sorsa alakulásában. Ők voltak a manuduktorok, hogy Spanyolországból Magyarországra jöjjen.<sup>22</sup>

Rosheim értesítésének történeti hitelét — legalább részben — igazolnunk lehet. A szóban forgó időszakban valóban ott van egy Mendel Nürnbergben. Miksa császár 1497 végén a neki szolgálatot tevő Mendel zsidónak a várossal 200 forintot fizettet.<sup>23</sup>

Talán nem tévedünk, ha Rosheim szövegéből azt olvassuk ki, hogy ez a Mendel — budai családjának példáját követve — Nürnbergben is akar zsidó prefektúrát létesíttetni a maga számára.<sup>23a</sup>

<sup>13</sup> Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. Kiadta: *Wenczel Gusztáv*. Pest, 1857. 339—340; M. Zs. O. XII. No. 8.

<sup>14</sup> Az előbbi mű *Székely György* által eszközölt kiadása. Bp., 1961. 243, 306.

<sup>15</sup> *M. T. Papp*: Baudenkmäler im mittelalterlichen Judenviertel der Budaer (Ofner) Burg. *Acta Technica* 67 (1970) 205—225; *Zolnay László*: Középkori zsinagógák a budai Várban. *Budapest Régiségei* 22 (1971) 271—284.

<sup>16</sup> *J. Heřman*, *Judaica Bohemiae* 5 (1969) 64; M. Zs. O. XII. No. 22.

<sup>17</sup> *J. Heřman*, *ibid.*, 69.

<sup>18</sup> *B. Brillling*: *Geschichte der Juden in Breslau von 1454 bis 1702*. Stuttgart, 1960. 77; M. Zs. O. V/1. No. 250.

<sup>19</sup> M. Zs. O. V/1. No. 268.

<sup>20</sup> *A. Kubinyi*: Die Nürnberger Haller in Ofen. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg* 52 (1963/64) 80—128.

<sup>21</sup> *Kubinyi András*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 103. Szerencsés Imrével legújabbán *A. Siev* foglalkozott egy gyengén dokumentált dolgozatban: *The Strange Path of An Apostate Jew*. *Samuel K. Mirsky Memorial Volume*. New York, 1970. 263—270. *I. S. Lange* sem azonosítja Méir Katzenellenbogen rezponzumának alakját Szerencsés Imrével: *T'schuhwoth des Maharam Padua*. Nr. 87. *Verband Jüdischer Lehrer und Kantoren der Schweiz*. *Bulletin*. Nr. 16. 1972. 6—10.

<sup>22</sup> *Kubinyi András*: Spanyol zsidók a középkori Budán. M. Zs. O. XII. Bp., 1969. 19—26; *F. Cantera Burgos*: *La familia judeoconversa de los Cota de Toledo*. Madrid, 1969; *El poeta Rodrigo Cota y su familia de judíos conversos*. Madrid, 1970.

<sup>23</sup> *A. Müller*: *Geschichte der Juden in Nürnberg*. 1146—1945. Nürnberg, 1968. 75.

<sup>23a</sup> Voltak hasonló törekvések másutt is Európában központi zsidó méltóság létesítésére. Lásd *S. Goldmann*: Die jüdische Gerichtsverfassung innerhalb der jüdischen Gemeindeorganisation. „*Udim*” 2 (1971) 59—63.

Rosheim további szavait, hogy ivadéka rossz útra tért, kétségtelenül úgy kell értenünk, hogy kitért.

Tudunk is egy Christoph Mendelről, aki 1534-ben felvette az evangélikus hitet, és teológiai műveiben úgy nevezi magát: „Hunger genant, von Ofen”, vagy „Christoff Mandel von Ofen.”<sup>24</sup> 1536-ban Nürnbergben kiadott művét (Das Jesus Christus) Brandenburgi György örgrófnak ajánlja. Ez Szerencsés Imrével is jó viszonyban volt. Ő patronálta Christoph Mandelt, s meghívta a héber nyelv tanárának Ansbachba.

G. Hammann kitűnő tanulmányában bebizonyítja, hogy korábbi neve Jacob volt.<sup>25</sup> A továbbiakban azonban nem tudjuk őt követni, hogy fia lehetett a leghíresebb zsidó prefektusnak, Jacobusnak. A középkorban a zsidók között nem volt szokás, hogy apa és fia azonos nevet viseljen.<sup>25a</sup> A név nem bizonyít semmit. A budai zsidók épp ezt használták leggyakrabban.<sup>26</sup>

Jacob-Christoph kétségtelenül fia volt a szóban forgó nürnbergi Mendelnek, akinek utónevét egyelőre nem ismerjük. Hogy valóban így van, hadd bizonyítsuk a következővel. A kiűzetés után zsidó nem tehetette be lábát a városba. Egy ízben tettek kivételt csupán: 1529-ben Brandenburgi György örgróf kérésére megengedik Mendel zsidónak, hogy negyed évre Nürnbergbe jöhessen.<sup>27</sup> A protektor személye kétségtelenné teszi, hogy Jacobról van szó, aki akkor még zsidó és csak öt év múlva veszi fel a Christoph nevet és a keresztséget. Nyilvánvalóan Nürnberg volt korábbi tartózkodási helye is, akár atyjáé. Azért akart oda visszatérni.

Rosheim művén kívül még egy — eddig kiadatlan — héber forrás említi a magyarországi Mendeleket. Ábrahám Farissol, a neves ferrarai exegéta, geográfus és polemikus, *Mágén Ábrahám* c. vitairatában<sup>28</sup> 1505 és 1512 között a következőt írja (XLI. fejezet, az Orsz. Rabbiképző Intézet 131. számú kéziratában 59b): „Napjainkban is találhatóak Spanyolország tartományaiban és Magyarországon zsidó fejedelmek, akik föléljük (mármint a zsidók fölé) vannak helyezve” (כמו שנמצאו כבר בימינו בגלילות ספרד ובארצות האונגרי שרי ישראל ממונים עליהם).

Az utóbbi megjegyzés minden bizonnyal a Mendelekre vonatkozik.<sup>29</sup>

A két héber szöveg is dokumentálhatja, mennyire időszerű, hogy összegyűjtsük a Magyarországra vonatkozó héber forrásokat. Ezeknek a Magyar Zsidó Oklevéltár sorozatában külön kötetet kívánunk szentelni. Kohn Sámuel könyve óta kilencven esztendő telt el.<sup>30</sup> Időközben számos új forrás került elő. Különben is, Kohn csak magyar fordítást adott, az eredeti hébert elhagyta. Ezúttal kéziratokból folyó kritikai kiadásról lenne szó. Ebben helyet kapna a dolgozatunk alapját képező szöveg is.

<sup>24</sup> M. Zs. O. XII. No. 10.

<sup>25</sup> G. Hammann: Konversionen deutscher und ungarischer Juden in der Reformationszeit. Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte 39 (1971) 220—230.

<sup>25a</sup> E. R. Samuel: New light on the Selection of Jewish Children's Names. The Jewish Historical Society of England. Transactions 23 (1971) 72—74; „Jews never named children after living parents.”

<sup>26</sup> Büky Béla: Keresztnevéadási szokások Budán 1470—1541 között. Nyelvtudományi Értekezések. 70. Bp., 1970. 143.

<sup>27</sup> A. Müller: Id. m. 110.

<sup>28</sup> Részleteket adott ki belőle S. Löwinger, Hazofeh 12 (1928) 277—297; REJ 105 (1940) 23—52.

<sup>29</sup> A. Posnanski: Schiloh. Leipzig, 1904. 264.

<sup>30</sup> Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp., 1881.

## EIN OFNER MENDEL IN NÜRNBERG

Joselman (Josel) Rosheim (gest. 1554) erzählt in seinem jetzt herausgegebenen Werk *Sefer Hammiknah* (ed. A. Fraenkel-Goldschmidt. Jerusalem, 1970. pp. 12—13.), dass ein reicher Ofner Jude sich in der Nürnberger Gemeinde ansiedeln und mit Hilfe seines Geldes nach Macht streben wollte. Die dortigen Juden waren dagegen. Die Stadtbehörde, die auf seiner Seite war, liess aus Rache die Juden durch den Kaiser aus der Stadt vertreiben. Dies geschah 1499. Rosheim sah noch den Ofner Juden verarmt. Sein Sohn schlug einen schlechten Weg ein. Er nennt seinen Namen nicht: „Ein Jemand“ (אין מיס). (אין מיס).

Die Anspielung (man döhu) birgt den Namen: Mann, Mendel, ein Familienmitglied des Ofner praefectus Judaeorum. Diese Familie galt seit Mathias als die vornehmste in Ofen. Die Aufgabe des praefectus war es, die Steuer der Juden für die königliche Schatzkammer einzunehmen. Dafür wurden ihm Privilegien zuteil: Bei festlichen Gelegenheiten begleitete er den König an der Spitze einer pomphaften Truppe und wurde vom Tragen des Judenzeichens entoben.

Die Mendels kamen vom Ausland nach Ungarn und nach 1526 gingen sie wieder ins Ausland. Rosheims Text macht es nun wahrscheinlich, dass sie von Nürnberg her kamen, die Nürnberger Hallers oder andere Nürnberger Kaufleute mochten sie gerufen haben.

Zu dieser Zeit treffen wir tatsächlich Mendels in Nürnberg; 1497 lässt Kaiser Maximilian dem ihm Dienste erweisenden Juden Mendel von der Stadt 200 Gulden zahlen (A. Müller: *Geschichte der Juden in Nürnberg. 1146—1945. Nürnberg, 1968. p. 75.*).

Die Studie setzt voraus, dass dieser Mendel — laut Beispiel seiner Ofner Familie — auch in Nürnberg eine jüdische Präfektur für sich wollte ins Leben rufen lassen. Dies wollten die dortigen Juden nicht.

Wenn Rosheim schreibt, der Sohn des Ofner Juden habe einen schlechten Weg eingeschlagen, so bedeutet das offenbar, er habe sich getauft. Tatsächlich kennen wir aus dieser Zeit einen Christoph Mendel aus Ofen, der 1534 den reformierten Glauben annahm und vom Markgrafen Georg von Brandenburg als Professor des Hebräischen nach Ansbach berufen wurde. G. Hamman erweist neuerlich, dass er früher Jacob hiess (*Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte* 39 [1971] 220—230.). Dessen Vater mochte der in Rosheims Text erwähnte Ofner Mendel gewesen sein. Ein Beweis dafür ist es, dass nach Vertreibung kein Jude mehr Nürnberg betreten durfte. Einmal wird eine Ausnahme gemacht. 1529 erhält auf Bitte des Markgrafen Georg von Brandenburg der Jude Mendel die Erlaubnis, für ein Vierteljahr nach Nürnberg zu kommen. Die Persönlichkeit des Protektors macht es unzweifelhaft, dass von Jacob die Rede ist, der damals noch Jude war und erst nach fünf Jahren den Namen Christoph und das Christentum annahm.



TÖRÖK ADATOK RÁKOSCSABA ÉS RÁKOSKERESZTÚR  
HÓDOLTSÁGKORI TÖRTÉNETÉHEZ

Rákoscsaba faluról először 1067-ben a százdi apátság alapítólevelében történik említés: „predium Chabaracusa cum sex vinitoribus et duodecim mansionibus aratorum”. Az Aba nembéli Péter ispán adományozta birtokai közül a százdi monostornak, tehát már hosszabb idő óta az Aba család birtoka lehetett. A tatárjáráskor a százdi monostor elpusztult: Rákoscsaba faluról és esetleges új birtokosáról közel egy évszázadig semmit sem tudunk. Majd a XIV. század közepén a rimaszéchy Széchy család birtokaként tűnik fel.<sup>1</sup>

Rákoskeresztúr középkori története bizonytalan: első írásbeli említése 1265-ből maradt fenn — „Pousa Racusa” néven —, amely birtok ekkor a budafelnehízi Szent Háromságról elnevezett Keresztes Konventé volt.<sup>2</sup> Legrégbbi tárgyi emléke — templomának XIII. századi építésű alapkövei — olyan feltevéseket tesz lehetővé, hogy a falu nevét is templomának esetleges Szent Kereszt nevére nyerte. 1326-ban egy másik oklevélben a budai káptalan Cinkota és Bökényföldre határán lévő Szent Kereszt falut említ. Továbbá a XIV. században, utalások szerint feltehető, hogy Rákoskeresztúr az aszódi Szent Keresztről elnevezett premontrei prépostság birtoka volt. A prépostság birtokait Zsigmond király 1426 körül a Pochuch v. Pocsuch családnak adományozta, további sorsa bizonytalan.<sup>3</sup> Az biztos, hogy a XVI. század közepén Rákoskeresztúr, Keresztes pusztja néven Cinkota faluhoz tartozó pusztaként került feljegyzésre a török adóösszeírásokban.

Rákoscsaba falu 1348 óta a rimaszéchy Széchy család birtoka volt, de elzalogosították a dalmát eredetű mesztegnyői Szaracsén családnak, akitől végül is 1411-ben a Széchy család két ága közösen váltotta vissza. 1462 körül Mátyás király a korábban Moldvába üzött husziták egy csoportját Cegléden és környékén telepítette le, ekkor valószínűleg Rákoscsabára is települtek.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Bártfai Szabó László, Pest megye történetének okleveles emlékei, Budapest 1938, 1, 57, 128, 260, 313 l.

<sup>2</sup> Bártfai Szabó László, op. cit. 11, 38—39 l. és Melis Katalin, a Budapest Történeti Múzeum régészének feltárásai alapján: Írásné Melis Katalin, a Bp.-rákoskeresztúri Árpád-kori templom rom: Archeológiai Értesítő, 99. évf., 1. sz., (1972) 106—111 l.

<sup>3</sup> Rupp Jakab, Magyarország helyrajzi története..., I. köt., Pest 1870, 698 l. és Backmund N., Monasticon Praemonstratense, Straubing 1949/51, Tom. I. 470 l.

<sup>4</sup> Földváry László, Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez, Budapest, 1898, I. köt., 14 l. „a régi rákoscsabai református templom — szakértők állítása szerint — huszita építmény”.